

College voor Toetsen en Examens

CONCEPTSYLLABUS LATIJNSE TAAL EN CULTUUR

September 2025

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	3
2	TOELICHTING OP PROCES	4
	WERKWIJZE	4
	VERLOOP VAN DE ONTWIKKELFASE	4
3	NIEUW TE TOETSEN INHOUDEN CENTRAAL EXAMEN	6
	THEMATISCH WERKEN	6
	ONGEZIENE TEKSTEN	8
	BEGRIPPENLIJSTEN IN RELATIE TOT VAARDIGHEDEN	9
4	TOELICHTING OP GEMAAKTE KEUZES	11
	SPECIFICATIES	11
	PRIORITEITEN VOOR DE FASE VAN BEPROEVEN, SEPTEMBER 2025- MAART 2026	11
5	AFSLUITING	13
6	BRONVERMELDING	14

1 Inleiding

Context

In opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) is Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) in 2022 gestart met het ontwikkelen van nieuwe examenprogramma's voor vmbo, havo en vwo. In 2024 leverde een vakvernieuwingscommissie de conceptexamenprogramma's op voor Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) heeft als wettelijke taak om syllabi tot stand te brengen en bij regeling vast te stellen, overeenkomstig het examenprogramma. In 2024 gaf het CvTE vervolg aan de actualisatie door de onderdelen die in het examenprogramma zijn toegewezen aan het centraal examen in de syllabi te specificeren. De syllabi zijn in eerste instantie als concept opgeleverd. Nadat de conceptexamenprogramma's en conceptsyllabi in scholen zijn beproefd, krijgen deze mogelijk nog aanpassingen.

Dit document geeft een toelichting op de totstandkoming van de geactualiseerde conceptsyllabi voor Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur voor vwo.

status van de syllabus

De syllabus is een voorschrijvend curriculumdocument dat de specificatie van het centraal examendeel van het examenprogramma bevat. De syllabus bevat geen specificaties voor de schoolexamenonderdelen van een examenprogramma; daartoe ontwikkelt SLO handreikingen. Het doel van een syllabus is om een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat er in het centraal examen kan worden bevraagd. Een syllabus is ook een hulpmiddel voor leerlingen die zich op een centraal examen voorbereiden, bijvoorbeeld voor het doen van een staatsexamen.

De specificaties in de syllabus zijn een explicitering van de eindtermen voor het centraal examen. Een eindterm bestaat uit een doelzin en een uitwerking ('het gaat hierbij om'). Alleen wanneer de syllabuscommissie dit nodig vindt/vond, is er een specificatie toegevoegd.

2 TOELICHTING OP PROCES

WERKWIJZE

Voor elk vak zijn een voorzitter en docentleden geworven. Deze syllabuscommissie bestaat uit een voorzitter en vier docentleden vwo. Daarnaast zijn er drie adviseurs betrokken bij het gehele proces: een curriculumexpert vanuit Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) en twee toetsdeskundigen van Cito. De syllabuscommissie ontwikkelt syllabi voor zowel Griekse Taal en Cultuur als Latijnse Taal en Cultuur (GTC en LTC / GLTC).

VERLOOP VAN DE ONTWIKKELFASE

In de ontwikkelfase heeft de syllabuscommissie specificaties opgesteld die horen bij de eindtermen die zijn toegewezen aan het centraal examen. De voorzitter en de docentleden zijn een halve dag in de week van hun dagelijks werk vrijgesteld om de syllabus te construeren. De syllabuscommissie heeft de specificaties vormgegeven op basis van vakinhoudelijke expertise en ervaringen vanuit de lespraktijk.

De syllabuscommissie GLTC was bij oplevering van de eerste versie van de syllabi (september 2025), halverwege de ontwikkelfase. Deze toelichting hoort bij syllabi die nadrukkelijk de status van concept hebben. Deze syllabi zijn speciaal voor de fase van beproeven (schooljaar 2025-2026) opgeleverd.

In schooljaar 2024-2025 waren de hoofdtaken van de commissie :

- specificaties formuleren bij de eindtermen van domein A, B en C; onderzoeksvragen ontwikkelen voor de fase van beproeven;
- voorbeeldexamenopgaven beoordelen;
- de leerstof ontwerpen voor de fase van beproeven voor zowel Grieks als Latijn (thema, bronnen, contexten).

In schooljaar 2025-2026 houdt de commissie zich bezig met:

- leerstof ontwerpen voor een aantal examenjaren (thema, bronnen, contexten);
- veldraadplegingen;
- bijstellen van de syllabi;
- advies opstellen aan het CvTE voor de constructie-opdracht voor het centraal examen.

Onderzoek naar impact van wijzigingen

Zoals blijkt uit hoofdstuk 3 stelt het conceptexamenprogramma (versie 1.0, d.d. 1 september 2024) een aantal wijzigingen voor die het centraal examen ingrijpend veranderen. Tijdens de fase van beproeven (september 2025 - maart 2026) zal de impact van deze wijzigingen op een aantal terreinen onderzocht worden. De uitkomsten van het beproeven kunnen aanleiding zijn tot aanpassing van het concept-examenprogramma en van de syllabi. Deze terreinen komen later in deze toelichting uitgebreider aan de orde, maar samengevat gaat het om de moeilijkheidsgraad van het nieuwe centraal examen en de eventuele voorspelbaarheid van de examenteksten. Voorspelbaarheid beïnvloedt de validiteit van het nieuwe centraal examen. Een belangrijke eis is immers dat examenkandidaten gelijke kansen hebben bij de voorbereiding van het examen.

De syllabuscommissie zal daarnaast in schooljaar 2025-2026 nader onderzoeken of de Griekse en Latijnse literatuur de benodigde hoeveelheid geschikte thema's en bijbehorende bronnensets te bieden heeft om in elk geval de komende tien jaar thematische examensyllabi en examens te maken.

Specificaties en voorbeeldopgaven

De specificaties bij de eindtermen zijn in 2024-2025 in een aantal ronden opgesteld, waarbij op de eerste versies door de adviseurs van de commissie (van Cito en SLO) en commissieleden zelf voorstellen tot verduidelijking en verbetering gedaan zijn. Op basis van die verbeterde versies heeft Cito voorlopige toets-items ontwikkeld. De commissie heeft hier feedback op gegeven en heeft de specificaties bijgesteld op basis van deze toets-items en van vragen en suggesties vanuit Cito en SLO. De door Cito ontwikkelde toets-items en de conceptsyllabi worden in de fase van beproeven getest.

Drie docenten van buiten de commissie waren proeflezers. De syllabuscommissie GLTC zal ook in schooljaar 2025-2026 actief zijn, onder andere om meer feedback op de conceptsyllabi op te halen bij de deelnemers aan de fase van beproeven en via andere veldraadplegingen.

Leerstof voor de fase van beproeven

De vernieuwde syllabus voor GTC en LTC bevat zowel informatie die jaarlijks hetzelfde blijft als informatie die specifiek geldt voor het betreffende examenjaar. Deze laatste informatie, opgenomen in hoofdstuk 5, bevat een beschrijving van het thema voor dat jaar en de bijbehorende bronnen en contexten bij het thema en de auteur.

De syllabuscommissie heeft in 2024-2025 onderzocht hoe thema's vastgesteld en beschreven kunnen worden. Dit op basis van vakdidactische literatuur en in overleg met SLO. In 2024-2025 heeft dat twee themabeschrijvingen voor de fase van beproeven opgeleverd (zie de betreffende syllabi), en een conceptformat voor de constructie van dergelijke thema's. En daarnaast: meer inzicht in de criteria voor centraal examen-thema's en kennis over het proces van het ontwikkelen van centraal examen-thema's. In 2025-2026 bouwt de syllabuscommissie hierop verder bij het ontwikkelen van een aantal centraal examen-themabeschrijvingen.

3 NIEUW TE TOETSEN INHOUDEN CENTRAAL EXAMEN

We brengen hier drie specifieke wijzigingen onder de aandacht ten opzichte van de huidige situatie: de introductie van thematisch werken, toetsen met ongeziene teksten en de vernieuwde plek van de minimumlijsten Grieks en Latijn. Met de term 'ongeziene tekst' wordt een tekst bedoeld die leerlingen niet van tevoren bestudeerd hebben (SLO, 2025 a en b, begrippenlijst).

THEMATISCH WERKEN

De introductie van thematisch werken is de centrale vernieuwing in het conceptexamenprogramma. In de conceptexamenprogramma's geeft SLO (2025a en b, begrippenlijst) de volgende definitie van een thema:

"Een fenomeen of vraagstuk dat centraal staat in de Griekse/Latijnse en/of vertaalde tekst én relevant is voor de hedendaagse wereld. Het thema fungeert als verbindende schakel tussen de tekst, de context en de leefwereld van de leerling en zorgt voor een inperking van wat een leerling minimaal moet weten en begrijpen van de tekst in context."

Op advies van SLO hebben we bij het fenomeen of vraagstuk een kernvraag geformuleerd. Deze kernvraag maakt duidelijk welk aspect van het thema centraal staat. De kernvraag is universeel en prikkelend en bovendien relevant voor de leerling en de ontwikkeling van zijn of haar interculturele bewustzijn. Werken vanuit een kernvraag biedt leerlingen de mogelijkheid om teksten uit de oudheid en uit latere tijden vanuit een onderzoekende houding te benaderen.

Er zijn in het schooljaar 2024-2025 twee thema's uitgewerkt voor de fase van beproeven: een voor GTC en een voor LTC. Deze thema's hebben in verband met de beperkte beproevingsstijd een beperktere omvang dan thema's voor een volledig examenjaar.

Een beschrijving van het thema en alle contextuele informatie wordt in de syllabus opgenomen in een apart hoofdstuk. Een dergelijk hoofdstuk is in de huidige syllabi als tweede hoofdstuk opgenomen, met daarin informatie over de teksten en de cultuur-historische context. In de nieuwe situatie is het hoofdstuk als laatste hoofdstuk opgenomen, na de eindtermen met specificaties (hoofdstuk 3) en de lijsten (hoofdstuk 4). Dit vijfde hoofdstuk van de syllabi GTC en LTC bevat de volgende onderdelen:

5.1 Thema

Een beknopte introductie van het thema, met een nadruk op de kernvraag.

5.2 Primaire bronnen

In brontaal en in vertaling, waarbij per bron de relatie tot het thema wordt verduidelijkt.

5.3 Secundaire bronnen

Nederlandstalige bronnen over de oudheid, gerelateerd aan het thema. Te denken valt aan krantenartikelen of passages uit (populair-)wetenschappelijke, Nederlandstalige tijdschriften en boeken.

5.4 Context bij het thema

Weergave van de bekend veronderstelde:

- cultuurhistorische concepten;
- personen, plaatsen en gebeurtenissen;

- standpunten uit de oudheid over het thema.

5.5 Context- en auteursinformatie

Bekend veronderstelde informatie over de auteur en zijn werken. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten die zijn opgegeven onder 5.2. In de conceptsyllabi is deze informatie in de vorm van uitgebreide, lopende teksten opgenomen. Een andere mogelijkheid die overwogen wordt is een veel beknoptere weergave (in bullet points).

5.6 Genre-kenmerken

Bekend veronderstelde informatie over het genre. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten opgegeven onder 5.2.

5.7 Receptiebronnen bij thema en tekst

Receptiebronnen die de primaire bronnen binnen het thema recipiëren. Er wordt op het centraal examen van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt.

5.8 Actualisatiebronnen bij het thema

Voorbeelden van actualisatiebronnen waarin moderne(re) standpunten over het thema naar voren komen.

In het nieuwe programma, en dus ook in de syllabi, wordt een aantal typen bronnen opgenomen. Van elk type bron wordt in de syllabus gespecificeerd wat ervan bekend wordt verondersteld op het centraal examen. Namelijk:

- **Voorgeschreven primaire bronnen**
Primaire bronnen zijn in het conceptexamenprogramma bronnen die tussen 800 voor Christus en 500 na Christus in het Grieks of Latijn geschreven zijn. Er is onderscheid tussen primaire bronnen die in het Grieks of Latijn gelezen worden en die in Nederlandse vertaling gelezen worden.
  - **Primaire bronnen in Grieks/Latijn** hebben een omvang van 15 OCT in het examenprogramma en 3 OCT in het programma voor de fase van beproeven. Deze teksten passen binnen het thema en zijn van dezelfde auteur of van auteurs met een vergelijkbaar taaleigen. Alle leerlingen doorlopen de eindtermen van het centraal examen-programma aan de hand van deze teksten en bereiden zich zo voor op het examen. Op het examen kan op hoofdlijnen gevraagd worden naar de inhoud van deze teksten (zonder opname van de tekst) en kan gevraagd worden de tekst (in vertaling opgenomen) te vergelijken met een ongeziene Griekse/Latijnse tekst.
  - **Voorgeschreven primaire bronnen in vertaling** hebben een omvang van 25 OCT in het examenprogramma en ongeveer 8 OCT in het programma voor de fase van beproeven. Het is in de geest van het examenprogramma (en volgens het overzicht in paragraaf 3.1 in het conceptexamenprogramma) om de teksten in vertaling binnen het thema te kiezen en deze teksten te gebruiken voor het bieden van meer context (domein B, eindterm 8 en 9). In sommige gevallen ligt het echter voor de hand om ook een korte passage in vertaling buiten het thema te lezen. Hier is voor de fase van beproeven dan ook voor beide talen voor gekozen (namelijk de rest van de Vesuviusbrieven van Plinius en de dood van Socrates in de *Phaedo*).

Op het examen kan op hoofdlijnen gevraagd worden naar de inhoud van deze

teksten (zonder opname van de tekst) en kan gevraagd worden de tekst (in vertaling opgenomen) te vergelijken met een ongeziene Griekse/Latijnse tekst.

- **Secundaire bronnen** zijn bedoeld om context te geven bij het thema. De omvang van eventuele voor te schrijven secundaire bronnen is niet beschreven in het conceptexamenprogramma. Als er secundaire bronnen voorgeschreven worden, wordt de inhoud ervan bekend verondersteld op het examen. Voor de fase van beproeven zijn secundaire bronnen opgenomen.
- **Receptiebronnen** zijn nodig voor domein C, eindterm 10 en 11. De hoeveelheid en/of omvang van de receptiebronnen voor het centraal examen wordt niet vastgesteld in het conceptexamenprogramma. Wel is duidelijk dat receptiebronnen moeten aansluiten bij de voorliggende tekst en dat ze binnen het thema moeten vallen. Voor de fase van beproeven is een aantal receptiebronnen voorgeschreven. Er wordt van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt. Bekend veronderstelde receptiebronnen worden op het examen opnieuw voorgelegd of samengevat als ze bevraagd worden.
- **Actualisatiebronnen** zijn nodig voor domein C, eindterm 12 en 13. De hoeveelheid en/of omvang van de actualisatiebronnen voor het centraal examen wordt niet vastgesteld in het conceptexamenprogramma. Wel is duidelijk dat actualisatiebronnen binnen het thema moeten vallen. Het is nog de vraag of specifieke actualisatiebronnen in de syllabus opgenomen moeten worden. Hier zal in 2025-2026 een besluit over genomen worden, bij het schrijven van de aangepaste versie van de syllabi'. Voor de fase van beproeven is besloten om als voorbeeld een aantal *soorten* actualisatiebronnen op te nemen. Docenten kunnen deze actualisatiebronnen gebruiken of zelf gelijksoortige bronnen zoeken. Leerlingen hoeven de inhoud van de in de syllabus opgenomen actualisatiebronnen niet te kennen, maar moeten met soortgelijke bronnen kunnen omgaan zoals beschreven in de specificaties bij eindterm 12 en 13.

ONGEZIENE TEKSTEN

Een zeer grote verandering in het centraal examen is de toetsing van alle centraal examen-domeinen aan de hand van ongeziene teksten. In de huidige situatie wordt alleen de vertaalvaardigheid getoetst aan de hand van een ongeziene tekst en worden voor de andere centraal examen-eindtermen vragen gesteld over de teksten die leerlingen in hun examenjaar hebben voorbereid. In het conceptexamenprogramma zijn alle teksten in de brontaal (Grieks of Latijn) in een centraal examen nieuw voor de leerlingen; ze moeten vaardigheden en kennis toepassen in een nieuwe context. Deze ongeziene teksten zijn van dezelfde auteur(s) als de voorgeschreven primaire bronnen in het Grieks of Latijn en vallen binnen hetzelfde thema. Deze verandering brengt een aantal vraagstukken met zich mee. Deze vragen heeft de syllabuscommissie uitgebreid besproken in 2024-2025. Ze zijn voor de fase van beproeven voor een deel opgelost en voor een deel omgezet in onderzoeksvragen.

De eerste nog niet opgeloste vraag betreft de mogelijkheid om examens (voor drie tijdvakken) samen te stellen met daadwerkelijk ongeziene teksten. Alleen dan toetst het examen wat het beoogt te toetsen. De syllabuscommissie stelt een auteur en thema vast en bakent daarmee ook een corpus af van mogelijke teksten voor het centraal examen. Afhankelijk van de auteur en het thema is dit afgebakende corpus vrij makkelijk tot juist vrij lastig te overzien en dat maakt dat de teksten van het centraal examen voorspelbaar kunnen zijn. Hoe gaat het veld daarmee om? En zullen de teksten op het examen voor alle leerlingen daadwerkelijk ongezien zijn? Wanneer sommige leerlingen de teksten juist voorspeld en voorbereid zullen hebben, neemt de kansongelijkheid toe en de validiteit van het examen af. Wellicht is dit probleem deels te ondervangen door voortaan alleen (combinaties van) auteurs te kiezen van wie een relatief grote hoeveelheid teksten binnen eenzelfde thema beschikbaar is, maar dat beperkt de mogelijkheid om een gevarieerd aanbod examenpena te ontwikkelen. In 2025-2026 zal de syllabuscommissie dit nader onderzoeken. Daarnaast heeft deze kwestie als geheel de aandacht van alle betrokken partners (CvTE, SLO, Cito).

Een tweede openstaand vraagstuk betreft de moeilijkheidsgraad van het centraal examen. Wat mogen we van leerlingen verwachten als ze vragen moeten beantwoorden over ongeziene teksten? Hoelang kan zo'n examen zijn, kan de huidige (zeer betrouwbare) puntschaal gehandhaafd blijven? Griekse en Latijnse teksten zijn al snel (te) moeilijk voor leerlingen. Dit constateerde de syllabuscommissie ook weer bij het bestuderen van voorbeeldexamenteksten en -vragen. Een tekst kan uitstekend binnen het thema passen, maar syntactisch en/of inhoudelijk zeer ingewikkeld zijn. Dit is deels te ondervangen met hulpmiddelen. Met welk hulpmiddel kunnen leerlingen een ongeziene moeilijke tekst toch begrijpen? Wat hebben ze nodig om bepaalde vragen te beantwoorden? Wanneer ervaren leerlingen juist een teveel aan hulpmiddelen? Wanneer zorgt een hulpmiddel ervoor dat een vraag te makkelijk wordt en/of niet meer past bij de beoogde eindterm? En hoe kunnen we garanderen dat leerlingen vragen beantwoorden op basis van hun begrip van de tekst in de brontaal? Een belangrijke onderzoeksvraag in de fase van beproeven is dan ook in hoeverre leerlingen aan de hand van vragen bij ongeziene teksten kunnen laten zien dat ze de eindtermen behaald hebben. Onderdeel daarvan is een gebalanceerde inzet van hulpmiddelen (zie de syllabus voor mogelijke vormen van deze hulpmiddelen).

Een derde vraagstuk betreft de rol van de voorgeschreven primaire bronnen in de brontaal. Wanneer de leerlingen zich een jaar bezighouden met deze bronnen ter voorbereiding op het examen, ligt het in de lijn der verwachting om die bronnen terug te laten komen op het examen. In hoeverre worden leerlingen geacht deze te kennen en hoe verschilt dat van de huidige situatie? Hoe en waartoe moeten leerlingen deze primaire bronnen bestuderen?

In de toelichting op het conceptexamenprogramma adviseert de vakvernieuwingscommissie om deze bronnen op het centraal examen inhoudelijk op hoofdlijnen te toetsen en aan te bieden als vergelijkingstekst (in vertaling) (SLO 2025c: 40). In de conceptsyllabus (en ook hierboven) hebben we voor elk type bron vastgesteld in hoeverre deze bekend verondersteld wordt op het examen. Voor primaire bronnen wordt alleen de inhoud bekend verondersteld, niet de weergave daarvan in het Grieks of Latijn. Een groot verschil met de huidige situatie is dus dat leerlingen op het examen vragen zullen krijgen over bijvoorbeeld stilistische middelen, genrekenmerken en tijdgebruik in een *ongeziene* Griekse of Latijnse tekst. Ze krijgen dergelijke vragen *niet* over de *gelezen* Griekse of Latijnse teksten. Ook moeten leerlingen kunnen uitleggen hoe het thema uit de syllabus naar voren komt in een ongeziene Griekse of Latijnse tekst. In de les hebben leerlingen de voorgeschreven primaire bronnen gebruikt om te oefenen met deze vaardigheden en zich de benodigde kennis eigen te maken.

BEGRIPPENLIJSTEN IN RELATIE TOT VAARDIGHEDEN

Bij GTC en LTC werd en wordt gewerkt met lijsten van taalkundige verschijnselen, stilistische middelen, narratologische en argumentatieve begrippen die op het centraal examen bekend verondersteld worden. Deze minimumlijsten hebben een andere plek en een wat gewijzigde status in de nieuwe syllabi. In de huidige syllabi is de minimumlijst een van de (drie) bijlagen en bestaat deze uit drie delen, met voor Latijn een appendix met stamtijden. In de conceptsyllabi zijn de lijsten onderdeel van de specificaties van de eindtermen: in de specificaties bij de eindtermen staat wat de leerling moet kunnen (vaardigheden) met de elementen uit de lijsten.

Omdat de lijsten tamelijk lang zijn, is ervoor gekozen om in de specificaties een verwijzing op te nemen en de lijsten zelf op te nemen in een apart hoofdstuk van de syllabus (hoofdstuk 4). Dit hoofdstuk bevat de volgende lijsten:

- taalkundige verschijnselen;
- regels en begrippen van metriek;
- klank-, woord- en zinfiguren;
- gedachtefiguren;
- narratieve middelen;
- argumentatieve middelen.

In de specificaties is duidelijk gemaakt wat de relatie is tussen de vaardigheden enerzijds en de kennis van de onderdelen in deze lijsten anderzijds.

Voor de fase van beproeven in 2025-2026 zijn de lijsten met begrippen ongewijzigd gebleven ten opzichte van de lijsten in het huidige programma. Wel is de lijst met stilistische middelen in de nieuwe syllabus opgedeeld in een gedeelte met klank-, woord- en zinfiguren (bij eindterm 2) en een gedeelte met gedachtefiguren (bij eindterm 4). De lijsten zullen in 2025-2026 eventueel worden bijgesteld. Dat gebeurt als de vergelijking van de syllabi met syllabi van andere (taal-)vakken daartoe aanleiding geven, of de uitkomsten van de fase van beproeven en/of veldraadplegingen .

4 TOELICHTING OP GEMAAKTE KEUZES

We gaan hier op de keuzes in die de syllabuscommissie in 2024-2025 gemaakt heeft over de specificaties en de prioriteiten die voor de fase van beproeven gesteld zijn.

SPECIFICATIES

De specificaties in de syllabus zijn een explicitering van de eindtermen voor het centraal examen. De syllabuscommissie GTC en LTC heeft voor vrijwel elke eindterm in domein A, B en C specificaties toegevoegd. In een specificatie zijn de vaardigheden beschreven die bevestigd zullen worden op het centraal examen. Ook zijn de inhouden benoemd die voor het centraal examen bekend verondersteld worden. Dit zijn voor GTC en LTC talige, stilistische, narratologische en argumentatieve middelen en cultuur-historische contexten (personen, plaatsen, gebeurtenissen, concepten, artefacten etc.)

We maken dit onderscheid duidelijk door de jaarlijks terugkerende inhoud een plek te geven in hoofdstuk 4 van de syllabus en de jaarlijks wisselende inhoud in hoofdstuk 5 te beschrijven. De kennis van talige en literaire elementen geldt voor ieder cohort en is opgenomen in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 beschrijft de cultuur-historische kennis voor het betreffende cohort. Deze kennis wordt in het conceptexamenprogramma afgebakend door het voor dat jaar geldende thema. Omdat het thema elk jaar wisselt, wisselt dus ook de cultuur-historische kennis elk jaar.

Hoofdstuk 4 bestaat uit lijsten met bekend veronderstelde talige, stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Dit zijn de bekende minimumlijsten uit voorgaande syllabi. Voor de fase van beproeven in het schooljaar 2025-2026 zijn de lijsten met begrippen ongewijzigd gebleven ten opzichte van de lijsten in het huidige programma. Dat wil zeggen dat alle items van de minimumlijsten terug te vinden zijn in hoofdstuk 4 van de syllabus. De lijst met stilistische middelen is in de nieuwe syllabus wel opgedeeld in een gedeelte met klank-, woord- en zinfiguren en een gedeelte met gedachtefiguren. Die indeling is niet voor elk figuur even relevant of makkelijk, maar we hebben toch voor een splitsing gekozen. Dit omdat klank-, woord- en zinfiguren enerzijds en gedachtefiguren anderzijds in twee verschillende eindtermen zijn ondergebracht in het conceptexamenprogramma (eindterm 2 en 4). Ze passen elk ook bij een iets andere vorm van tekstbegrip.

In hoofdstuk 4 zijn ook de bestaande definities en voorbeelden van de stilistische, narratologische en argumentatieve middelen opgenomen. Hierin wijken onze syllabi nu af van die van andere taalvakken. De syllabi van Nederlands en de Moderne Vreemde Talen gebruiken namelijk beknoptere lijsten, zonder definities en voorbeelden.

Hoofdstuk 5 betreft inhouden (concepten, contexten, bronnen, begrippen) die horen bij het thema, de auteur(s) en de teksten die voor dat jaar zijn vastgesteld. Naar dit hoofdstuk en naar delen van dit hoofdstuk wordt onder de betreffende eindtermen verwezen. Uit de specificaties bij de eindtermen blijkt wat leerlingen moeten kennen en kunnen met betrekking tot de bronnen en informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en Teksten*.

Voor de fase van beproeven zijn de onderdelen van hoofdstuk 5 in lopende teksten beschreven, zoals ook in de oude situatie gebruikelijk was in deel '2A Teksten' en deel '2B Cultuurhistorische context' van de examensyllabi. We overwegen echter om deze informatie in de toekomst alleen puntsgewijs aan te bieden, in de vorm van een opsomming van cultuur-historische concepten, personen, plekken, gebeurtenissen en zienswijzen uit de oudheid binnen het thema.

De keuzes over de omvang en vormgeving van de gespecificeerde kennis zullen in 2025-2026 gemaakt worden na de veldraadplegingen.

PRIORITEITEN VOOR DE FASE VAN BEPROEVEN, SEPTEMBER 2025 - MAART 2026

In de fase van beproeven gaan docenten en leerlingen op tien scholen aan de slag met het conceptexamenprogramma. Deze fase van beproeven start op het moment dat de syllabuscommissie halverwege de ontwikkelfase is. In het eerste jaar heeft de

syllabuscommissie dan ook prioriteit gegeven aan het formuleren van onderzoeksvragen en het ontwikkelen van syllabi voor deze fase van beproeven.

We willen graag weten in hoeverre leerlingen aan de hand van vragen bij ongeziene teksten kunnen laten zien dat ze beantwoorden aan de eindterm. Dat betekent dat er zo veel mogelijk eindtermen aan bod komen in de toets voor de fase van beproeven. Tegelijkertijd zal deze toets geen proefvertaling bevatten, hoewel het maken van een vertaling in het nieuwe programma wel een mogelijke toetsopgave is (zie de specificering van eindterm 1). Er is gekozen om in de fase van beproeven voorrang te geven aan het testen van andere, nog onbekende manieren van het toetsen van begrip van ongeziene teksten. In 2025-2026 stelt de syllabuscommissie een advies op over de status en omvang van de proefvertaling in het centraal examen.

Vanuit het perspectief van een leerling die de toets zal maken in de fase van beproeven zijn de volgende zaken van belang:

- Leerlingen hebben ongeveer 8-10 weken om het pensum en de achtergronden te bestuderen: de stof (inclusief het aantal pagina's OCT) is dus aanzienlijk minder.
- De primaire bronnen in het Grieks/Latijn op de toets zijn ongezien. Ze zijn van de voorgeschreven auteur en vallen binnen het thema.
- Er worden verschillende soorten hulpmiddelen aangeboden (annotaties, uitgebreide inleiding etc.)
- Woordenboeken Nederlands, GR/NE en LA/NE zijn toegestaan.
- Leerlingen krijgen geen vragen over het Grieks/Latijn van de teksten die ze al hebben gelezen. Ze kunnen wel bevraagd worden over de globale inhoud van deze teksten.
- Leerlingen maken in de toets voor de fase van beproeven geen proefvertaling.
- Leerlingen krijgen in de toets voor de fase van beproeven opgaven bij zo veel mogelijk eindtermen. Er is bij elke eindterm in elk geval één opgave opgenomen in de toets. Deze toets is korter dan een centraal examen, zowel in tijd als in opgaven (en puntenschaal).

In de toets voor de fase van beproeven is de verhouding tussen de domeinen en eindtermen primair ingegeven door onze onderzoeksvraag. De uiteindelijke vorm van het centraal examen zal anders zijn. Daarin zal niet elke eindterm maar één keer aan bod komen. In de toelichting op het conceptexamenprogramma wordt een suggestie gedaan voor de verhouding tussen de domeinen op het centraal examen (SLO 2024c, SLO 2025b: 40). De syllabuscommissie neemt die verdeling in 2025-2026 als uitgangspunt voor veldraadplegingen. De syllabuscommissie verwerkt deze feedback na de fase van beproeven tot een advies aan het CvTE voor de constructie-opdracht voor het centraal examen. Daarin wordt ook een advies opgenomen over de status en omvang van proefvertalen in het centraal examen.

5 AFSLUITING

De conceptsyllabi voor Griekse Taal en Cultuur en Latijnse Taal en Cultuur zijn onder leiding van het CvTE en in nauwe samenwerking met de ketenpartners SLO, Cito en het ministerie van OCW tot stand gekomen.

Na de fase van beproeven worden de examenprogramma's en syllabi definitief gemaakt en besluit het ministerie van OCW over het moment van invoering van de programma's. Op dit moment heeft de syllabus nog een conceptstatus.

Meer informatie over de actualisatie en de syllabi, evenals de conceptsyllabi van andere vakken, staat op www.examenblad.nl.

Meer informatie over de actualisatie van de examenprogramma's, zowel de conceptexamenprogramma's als de toelichting daarop, staat op www.slo.nl.

Voor vragen over de geactualiseerde syllabi kun je terecht bij de [examenlijn](#).

6 BRONVERMELDING

C.D.P. van Oeveren. (2019). *ITHAKA gaf je de reis: Op weg naar reflectie op het eigene en het vreemde in het literatuuronderwijs klassieke talen*. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.

Derix, H. A. (1984). Vrouwen (én mannen) in de Romeinse samenleving: thematisch lezen concreet uitgewerkt. *Lampas*, 17(1), 114-122.

Doepner, T. 2022. Einstieg in die Literatur. Eine Herausforderung für den Lateinunterricht. *Der Altsprachliche Unterricht* 65. 6, 2-13.

Ferrante, M. de & Mourik, C. van (2015). 'Actualiseren met leerlingen', *Lampas* 48(3), 250-264.

Jamin, T., & Verhoeven, P. (1998). Aan de Ilias ontleend - De uitwerking van een thema voor het vak Klassieke Culturele Vorming op basis van de ervaringen die zijn opgedaan in het Netwerk KCV. *Lampas*, 31(1), 83-92.

Kroon, C.H.M en I. Sluiter. 2010. *Het Geheim van de Blauwe Broer. Eindrapport van de Verkenningcommissie Klassieke Talen*

SLO. 2024a. *Conceptexamenprogramma Griekse Taal en Cultuur VWO*. Amersfoort.

SLO. 2024b. *Conceptexamenprogramma Latijnse Taal en Cultuur VWO*. Amersfoort.

SLO. 2024c. *Toelichtings-document Conceptexamenprogramma's Griekse en Latijnse taal en cultuur – VWO*. Amersfoort.

SLO. 2025a. *Conceptexamenprogramma Griekse Taal en Cultuur VWO, versie 2*. Amersfoort.

SLO. 2025b. *Conceptexamenprogramma Latijnse Taal en Cultuur VWO, versie 2*. Amersfoort.

SLO. 2025c. *Toelichtings-document Conceptexamenprogramma's Griekse en Latijnse taal en cultuur – VWO, versie 2*. Amersfoort.

VCN. 2019. *Selfie met Sappho. Een nieuw curriculum voor de vakken GTC en LTC*.

Verbrugge, F. J. P., & Verhoeven, P. (1981). Thematisch lezen? Thematisch lezen! *Lampas* 14(4/5), 287-310.

CONCEPTSYLLABUS LATIJNSE TAAL EN CULTUUR

Versie September 2025

INHOUDSOPGAVE

1	LEESWIJZER	17
2	(SUB)DOMEINEN IN HET CENTRAAL EXAMEN	17
3	SPECIFICATIES CE-(SUB)DOMEINEN	18
3.1	DOMEIN A TEKSTONTSLUITING	18
3.2	DOMEIN B TEKST IN CONTEXT	21
3.3	DOMEIN C TEKST VANUIT LATER PERSPECTIEF	23
4	LIJSTEN	26
4.1	TAALKUNDIGE VERSCHIJNSELEN	26
	DEEL A VORMLEER	26
	DEEL B SYNTAXIS	29
	DEEL C STAMTIJDEN	32
4.2	REGELS EN BEGRIPPEN METRIEK	35
4.3	KLANK-, WOORD- EN ZINFIGUREN	35
4.4	GEDACHTEFIGUREN	40
4.5	NARRATIEVE MIDDELEN	43
4.6	ARGUMENTATIEVE MIDDELEN	45
5	THEMA EN TEKSTEN FASE VAN BEPROEVEN 2025-2026	46
5.1	THEMA	46
5.2	PRIMAIRE BRONNEN UIT DE OUDHEID	47
5.3	SECUNDAIRE BRONNEN	48
5.4	CONTEXT BIJ HET THEMA	48
5.5	AUTEURS- EN CONTEXTINFORMATIE	50
5.6	GENREKENMERKEN	50
5.7	RECEPTIEBRONNEN BIJ THEMA EN TEKST	51
5.8	ACTUALISATIEBRONNEN BIJ HET THEMA	51

1 LEESWIJZER

2 (SUB)DOMEINEN IN HET CENTRAAL EXAMEN

Onderstaande tabel bevat het raamwerk met de domeinen en subdomeinen uit het concept-examenprogramma. Er is een verdeling gemaakt van inhoud over het schoolexamen (se) en het centraal examen (ce). De domeinen A, B en C zijn aan beide toegekend.

Domeinindeling	Titel (sub)domein	Toewijzing SE-CE	
		se	ce
Kerncurriculum			
Domein A	Tekstontsluiting		
Subdomein A1	Tekstbasis	X	X
Subdomein A2	Tekstinterpretatie	X	X
Domein B	Tekst in context	X	X
Domein C	Tekst vanuit later perspectief		
Subdomein C1	Receptie	X	X
Subdomein C2	Actualisatie	X	X
Domein D	Tekst en leerling		
Subdomein D1	Persoonlijke reflectie	X	
Subdomein D2	Intercultureel bewustzijn	X	
Keuzedomeinen			
Domein E	Cultuurbeschouwing	X	
Domein F	Literatuurbeschouwing	X	
Domein G	Receptie	X	
Domein H	Taalbeschouwing	X	
Domein I	Vertaalkunde	X	

3 SPECIFICATIES CE-(SUB)DOMEINEN

In de specificaties is sprake van 'ongeziene Latijnse tekst'. In het centraal examen worden bij deze ongeziene teksten hulpmiddelen geboden om het tekstbegrip te bevorderen. Voorbeelden hiervan zijn: annotaties, parallelle vertaling, gatentekst, weergave van de tekst in kola, parafraze, samenvatting en visualisatie (bijvoorbeeld schematische weergave, kaartje, stamboom). Ook kan enige achtergrondinformatie gegeven worden bij teksten en bronnen.

4 DOMEIN A TEKSTONTSluitING

Subdomein A1 tekstbasis

Eindterm 1

De leerling geeft informatie weer zoals deze expliciet in de tekst staat. (B)

Het gaat hierbij om:

- weergeven van expliciet uitgedrukte informatie op woord-, zins-, alinea- en tekstniveau;
- weergeven van een expliciet uitgedrukt(e) onderwerp, hoofdgedachte of hoofdzaken;
- weergeven van expliciet uitgedrukte tekstverbanden;
- benoemen van expliciet uitgedrukte informatie in vergelijking met een ander tekstgedeelte of in een andere bron.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- de expliciete inhoud weergeven van een ongeziene Latijnse tekst door middel van een werkvertaling, globale weergave en het beantwoorden van begripsvragen. Daarbij worden de in hoofdstuk 4.1 opgenomen taalkundige verschijnselen bekend verondersteld;
- expliciet uitgedrukte tekstverbanden benoemen in een ongeziene Latijnse tekst;
- een ongeziene Latijnse tekst vergelijken met een ander deel van dezelfde tekst, een vertaling van de tekst, een andere Nederlandstalige tekst en een afbeelding.

Eindterm 2

De leerling benoemt metrische verschijnselen, klank-, woord- en zinfiguren in de tekst en toont deze aan. (B)

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van een van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteurs.

De leerling kan het volgende:

- begrippen met betrekking tot dactylische hexameters en dactylische pentameters benoemen en aantonen, zoals opgenomen in *Hoofdstuk 4.2 Regels en begrippen metriek*;
- dactylische hexameters en dactylische pentameters scanderen, zoals aangegeven in *Hoofdstuk 4.2 Regels en begrippen metriek*;
- de klank-, woord- en zinfiguren benoemen en aantonen in een ongeziene Latijnse tekst, zoals opgenomen in *Hoofdstuk 4.3 Klank-, woord- en zinfiguren*.

Subdomein A2 tekstinterpretatie

Eindterm 3

De leerling toont inzicht in de impliciete tekstinhoud. (B)

Het gaat hierbij om:

- integreren op woord-, zins-, alinea- en tekstniveau van expliciete informatie in de tekst met talige en contextuele kennis;
- weergeven in woord en beeld van impliciete tekstinhoud en tekstverbanden;
- uitleggen van beelden, emoties, ideeën en culturele concepten in de tekst;
- uitleggen van gedachtefiguren en ambiguïteit;
- uitleggen van tekstinhoud op basis van genrekenmerken.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- de impliciete inhoud weergeven van een ongeziene Latijnse tekst door middel van een coherente vertaling, een parafrase, het beantwoorden van begripsvragen en het maken van een schematische weergave van de tekst. Daarbij worden de in hoofdstuk 4.1 opgenomen taalkundige verschijnselen bekend verondersteld, net als de inhoud van de primaire en secundaire bronnen in hoofdstuk 5.2 en 5.3 en de context- en auteursinformatie in hoofdstuk 5.5;
- impliciete tekstverbanden benoemen in een ongeziene Latijnse tekst;
- een inhoudelijk verband leggen tussen de tekstinhoud en het genre van de tekst. Daarbij wordt de informatie over het genre, opgenomen in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*, bekend verondersteld;
- de impliciete betekenis van een gedachtefiguur in een ongeziene Latijnse tekst expliciteren. Daarbij worden de gedachtefiguren bekend verondersteld die in *Hoofdstuk 4.4 Gedachtefiguren* zijn opgenomen;
- ambiguïteit in een concrete passage van een ongeziene Latijnse tekst expliciteren door meerdere mogelijke betekenissen te formuleren.

Eindterm 4

De leerling toont inzicht in het verband tussen vorm en inhoud van de tekst. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen van een verband tussen tekstinhoud en keuzes met betrekking tot literaire middelen, compositie en genre;
- conclusies trekken over het verband.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- een verband leggen tussen de inhoud van een ongeziene Latijnse tekst en keuzes met betrekking tot het metrum, stilistische figuren, verteltechnieken, de structuur en het genre van de tekst. Daarbij worden de informatie en de begrippen die zijn opgenomen in *Hoofdstuk 4* en in *Hoofdstuk 5.6 Genrekenmerken* bekend verondersteld.

Eindterm 5

De leerling evalueert de communicatieve boodschap van de tekst op basis van argumenten ontleend aan vorm en inhoud van de tekst. (B)

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de communicatieve boodschap van de tekst op basis van tekstinhoud en keuzes met betrekking tot literaire middelen, compositie en genre;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de communicatieve boodschap;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie van de communicatieve boodschap door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- De communicatieve boodschap van een ongeziene Latijnse tekst formuleren. Met 'communicatieve boodschap' wordt de gecombineerde interpretatie bedoeld van de expliciete inhoud, de impliciete inhoud, contextuele kennis en de vormelijke kenmerken van de tekst. Hierbij worden de vormelijke kenmerken die zijn opgenomen in hoofdstuk 4 en in paragraaf 5.6 bekend verondersteld, net als de inhoud van de primaire en secundaire bronnen in paragraaf 5.2 en 6.3 en de context- en auteursinformatie in paragraaf 5.5;
- Argumenten geven voor of tegen een formulering van de communicatieve boodschap van een ongeziene Latijnse tekst. De gevraagde argumentatie berust op de expliciete inhoud, impliciete inhoud, contextuele kennis en analyses van de vormelijke kenmerken van de tekst. Hierbij worden de vormelijke kenmerken bekend verondersteld die zijn opgenomen in hoofdstuk 4 en in paragraaf 5.6.

Eindterm 6

De leerling gebruikt een woordenboek om de tekst te ontsluiten. (B)

Het gaat hierbij om:

- voorbereiden van een zoekactie;
- uitvoeren van een zoekactie;
- integreren van de opbrengst van een zoekactie;
- evalueren van de opbrengst en het verloop van een zoekactie.

Specificatie

De kennis en vaardigheden onder eindterm 6 worden op het centraal examen impliciet bevraagd.

Eindterm 7

De leerling toont inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van digitale middelen en gebruikt deze kritisch. (B)

Het gaat hierbij om:

- herkennen van en conclusies trekken over mogelijkheden en beperkingen van digitale middelen;
- doelgericht gebruiken van digitale hulpmiddelen;
- evalueren van bruikbaarheid, betrouwbaarheid en relevantie van digitale bronnen;
- reviseren van een met digitale middelen gegenereerde tekst.

Specificatie

De kennis en vaardigheden onder eindterm 7 worden op het centraal examen impliciet bevraagd.

5 DOMEIN B TEKST IN CONTEXT

Eindterm 8

De leerling toont inzicht in de tekst in context met behulp van andere bronnen uit of over de oudheid binnen het thema. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe het thema in de tekst aan de orde komt;
- uitleggen hoe het thema in andere primaire bronnen uit de oudheid en secundaire bronnen over de oudheid aan de orde komt;
- vergelijken hoe het thema in de tekst en in andere bronnen aan de orde komt;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s). Daarbij worden ter contextualisering andere primaire bronnen (in vertaling) en secundaire bronnen over de oudheid aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe bronnen zijn, maar ook teksten uit de syllabus. De bronnen passen binnen het thema.

Het thema wordt in hoofdstuk 5 uitgewerkt in een beschrijving, primaire en secundaire bronnen en context bij het thema. Thema, de inhoud van de bronnen en de context bij het thema zoals beschreven in hoofdstuk 5 worden bekend verondersteld.

De leerling kan het volgende:

- standpunten over het thema weergeven die naar voren komen in een ongeziene Latijnse tekst en andere voorgelegde bronnen uit en over de oudheid;
- overeenkomsten en verschillen benoemen tussen een ongeziene Latijnse tekst en andere bronnen uit en over de oudheid met betrekking tot standpunten over het thema;
- een verband leggen tussen een ongeziene Latijnse tekst en de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* opgenomen informatie over het thema en de context bij het thema;
- overeenkomsten en verschillen verklaren tussen standpunten over het thema in een ongeziene Latijnse tekst en andere bronnen, op basis van informatie uit *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.

Eindterm 9

De leerling evalueert de tekst in context met behulp van andere bronnen uit of over de oudheid binnen het thema. (B)

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de tekst met behulp van andere primaire bronnen uit de oudheid en secundaire bronnen over de oudheid;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de tekst;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s). Daarbij worden voor het bieden van context andere primaire bronnen in vertaling en secundaire bronnen aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe teksten zijn, maar ook teksten uit de syllabus. Bronnen zijn voor het bevragen van eindterm 9 zo gekozen, dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst ondersteunen of compliceren. De bronnen passen binnen het thema.

Het thema wordt in hoofdstuk 5 uitgewerkt in een beschrijving, in primaire en secundaire bronnen en in de context bij het thema. Het thema, de inhoud van de bronnen en de context bij het thema zoals beschreven in hoofdstuk 5 worden bekend verondersteld.

De leerling kan het volgende:

- Beargumenteerde uitspraken doen over de eigen interpretatie van een ongeziene Latijnse tekst. De argumenten berusten op de tekst en op informatie over standpunten over het thema in de culturele en literaire context van de tekst. De leerling kan deze informatie halen uit een toelichting en een aangeboden bron. *Hoofdstuk 5 Thema en teksten wordt* bekend verondersteld.
- Mogelijke interpretaties van een ongeziene Latijnse tekst beargumenteerd vergelijken. De argumenten berusten op de tekst en op informatie over standpunten over het thema, zoals beschreven in een toelichting, in een aangeboden bron en in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van voorgelegde interpretaties van een ongeziene Latijnse tekst het meest of het minst overeenkomt met de eigen interpretatie van de ongeziene tekst.

6 DOMEIN C TEKST VANUIT LATER PERSPECTIEF

Subdomein C1 Receptie

Eindterm 10

De leerling toont inzicht in de tekst in context met behulp van receptiebronnen binnen het thema. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe het thema in de tekst aan de orde komt;
- uitleggen hoe het thema in receptiebronnen aan de orde komt;
- vergelijken hoe het thema in de tekst en in receptiebronnen aan de orde komt;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en van receptiebronnen die betrekking hebben op de ongeziene tekst. Op het examen kan context bij de receptiebronnen worden aangeboden. De receptiebronnen kunnen volledig nieuw zijn, maar ook bronnen uit de syllabus kunnen bevraagd worden. De bronnen passen binnen het thema.

In *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* worden receptiebronnen voorgeschreven. Er wordt van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt. Bekend veronderstelde receptiebronnen worden op het examen opnieuw voorgelegd of samengevat, als ze bevraagd worden.

De leerling kan het volgende:

- standpunten over het thema weergeven die in een ongeziene Latijnse tekst en receptiebronnen naar voren komen;
- overeenkomsten en verschillen benoemen tussen een ongeziene Latijnse tekst en receptiebronnen gerelateerd aan standpunten over het thema;
- overeenkomsten en verschillen verklaren tussen standpunten over het thema in een ongeziene Latijnse tekst en receptiebronnen, op basis van informatie uit *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.

Eindterm 11

De leerling evalueert de tekst in context met behulp van receptiebronnen binnen het thema.

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de tekst met behulp van receptiebronnen;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de tekst;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie van de tekst door een receptiebron;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en receptiebronnen die betrekking hebben op de ongeziene tekst. Op het examen kan context bij de receptiebronnen worden aangeboden. De receptiebronnen kunnen volledig nieuw zijn, maar ook bronnen uit de syllabus kunnen bevraagd worden. De receptiebronnen zijn voor het bevragen van eindterm 11 zo gekozen dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst of de pensumteksten ondersteunen of compliceren. De bronnen passen binnen het thema.

De leerling kan het volgende:

- Beargumenteerde uitspraken doen over mogelijke interpretaties van een ongeziene Latijnse tekst met behulp van receptiebronnen. De argumenten berusten op de tekst, de receptiebronnen, en informatie over standpunten over het thema, zoals beschreven in een toelichting en in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde receptiebronnen het meest of het minst overeenkomt met een interpretatie van een ongeziene Latijnse tekst.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde receptiebronnen het meest of het minst overeenkomt met de eigen interpretatie van een ongeziene Latijnse tekst.

Subdomein C2 Actualisatie

Eindterm 12

De leerling toont inzicht in de tekst in context met behulp van actualisatiebronnen binnen het thema.

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe het thema in de tekst aan de orde komt;
- uitleggen hoe het thema in actualisatiebronnen aan de orde komt;
- vergelijken hoe het thema in de tekst en in actualisatiebronnen aan de orde komt;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en van actualisatiebronnen die gaan over het thema. De actualisatiebronnen en aangereikte informatie zijn voor het bevragen van eindterm 12 zo gekozen dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst ondersteunen of compliceren.

In *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* worden enige geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding genoemd.

De leerling kan het volgende:

- standpunten over het thema weergeven die in een ongeziene Latijnse tekst en actualisatiebronnen naar voren komen;
- overeenkomsten en verschillen benoemen tussen een ongeziene Latijnse tekst en een of meer actualisatiebron(nen) gerelateerd aan standpunten over het thema;
- overeenkomsten en verschillen verklaren tussen standpunten over het thema in een ongeziene Latijnse tekst en actualisatiebronnen, op basis van informatie uit *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.

Eindterm 13

De leerling evalueert de tekst in context met behulp van actualisatiebronnen binnen het thema.

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de tekst met behulp van actualisatiebronnen;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de tekst;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie van de tekst door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en van actualisatiebronnen die betrekking hebben op het thema. De actualisatiebronnen en aangereikte informatie zijn voor het bevragen van eindterm 13 zo gekozen dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst ondersteunen of compliceren.

In *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* worden enige geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding genoemd.

De leerling kan het volgende:

- Beargumenteerde uitspraken doen over mogelijke interpretaties van een ongeziene Latijnse tekst met behulp van actualisatiebronnen. De argumenten berusten op de tekst, de actualisatiebronnen, en informatie over standpunten over het thema, zoals beschreven in een toelichting en in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde actualisatiebronnen het meest of het minst overeenkomt met een interpretatie van een ongeziene Latijnse tekst.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde actualisatiebronnen het meest of het minst overeenkomt met de eigen interpretatie van een ongeziene Latijnse tekst.

7 LIJSTEN

- 4.1 Taalkundige verschijnselen
- 4.2 Regels en begrippen metriek
- 4.3 Klank-, woord- en zinfiguren
- 4.4 Gedachtefiguren
- 4.5 Narratieve middelen
- 4.6 Argumentatieve middelen

8 TAALKUNDIGE VERSCHIJNSELEN

De lijst hieronder bevat taalkundige verschijnselen die leerlingen moeten kennen en die niet geannoteerd worden. De lijst hanteert de terminologie die ook bij het centraal examen gehanteerd wordt.

Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen is een technische term gebruikt, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen om twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven met een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de toets wordt ervan uitgegaan dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet hoeven te worden opgezocht. Daarom zijn ze hier opgenomen. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag niet geconcludeerd worden dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de toets.

Spellingsregels ten aanzien van Griekse eigennamen (in het Nederlands)

Ten aanzien van de spelling van de Griekse eigennamen hanteert het CvTE de volgende regels:

1. Uitgangspunt vormt de lijst van namen uit de Griekse en Romeinse oudheid, in Van Dale, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, 13^e herziene uitgave, 1999.
2. Bij eigennamen die niet in bovenstaande lijst voorkomen, hanteert het CvTE de spelling die aansluit bij die van de bovengenoemde lijst.
3. In citaten (bijvoorbeeld vertalingen) wordt de spelling van de auteur/vertaler aangehouden. Kandidaten moeten daarom op de hoogte zijn van de verschillende spellingsconventies ten aanzien van de Griekse eigennamen.

DEEL A VORMLEER

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen;
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*;
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*;
- u-stammen, exclusief het onzijdig;
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*;
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*;

- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van zelfstandige naamwoorden van de derde declinatie op *--is* (type *hostis*) wordt altijd de uitgang *--es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*;
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van bijvoeglijke naamwoorden van de derde declinatie op *--is* (type *gravis*) wordt altijd de uitgang *--es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostrī*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zogenoemde imperativus futurum [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert ook dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief;
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief;
- het gerundium;
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- velle, nolle;
- esse, posse, fieri;
- ire en ferre, inclusief de samenstellingen met voorzetsels;
- de onvolledige werkwoorden: meminī en odi;
- de semi-deponentia audere en solere;
- de vormen: inquit en ait.

Perfectum actief:

- -vi
- -ui
- -i, -si, -xi, -psi
- uitgang -ēre in plaats van -ērunt
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- -tus
- -sus

Het perfectum en plusquamperfectum kennen verkorte vormen, waarbij -vi of -ve achter de stam ontbreken.

DEEL B SYNTAXIS

1 Congruentie

Het begrip *congruentie* / *congrueren met*.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm;
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde;
- Bijstelling;
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden;
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden;
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord;
- bijvoeglijke bepaling;
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject;
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
  - genitivus possessivus;
  - genitivus partitivus;
  - genitivus subiectivus;
  - genitivus obiectivus;
- als aanvulling bij werkwoorden;
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- *causa* + genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp;
- de handelende persoon bij het gerundivum;
- de bezitter bij het werkwoord *esse*;
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- als aanvulling bij werkwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object;
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand;
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*;
- als aanvulling bij werkwoorden (bijvoorbeeld met een dubbele accusativus);
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.;
- accusativus respectus;
- na voorzetsels.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat, verwijdering en vergelijking;
- als aanvulling bij werkwoorden;
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- in de ablativus absolutus constructie;
- na voorzetsels.

Vocativus:

- aanspreekvorm

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen 'tamelijk' en 'te'.

Het gebruik van quam dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen '-ste' en 'zeer'.

Het gebruik van quam met een overtreffende trap: 'zo ... mogelijk'.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen *overgankelijk/transitief* en *onovergankelijk/intransitief*.

De begrippen *directe* en *indirecte rede*.

Het begrip (*semi*)*deponens*.

Gebruik van de tijden:

- Het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden)

In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).

- Het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden)

In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan. Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie 'mislukt' of niet tot een einde gebracht wordt (poging). Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.

- Het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden)

In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

Modus coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden;
- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden;
- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend;
- in de indirecte vraag;
- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*;
- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen), wordt niet bekend verondersteld.

Infinitivus

- de begrippen *gelijktijdig(heid)*, *voortijdig(heid)* en *natijdig(heid)*;
- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

- participiumbijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt;
- in de ablativus absolutus;
- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis;
- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (coniugatio periphrastica);
- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling van *kunnen* en (in geval van ontkenningen) *mogen*;
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zogenoemde gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

DEEL C STAMTIJDEN

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cecid	casum*
caedo	cecid	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudo	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	-
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	dux	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	-
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	-
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-

nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexii	rectum*
relinquo	relinqui	relictum
respondeo	respon-di	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruii	rutum*
scribe	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	-
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	-
volvo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fiō	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum

proficiscor
queror
reor
sequor
soleo
utor
vehor
vereor
vertor

profectus sum
questus sum
ratus sum
secutus sum
solitus sum
usus sum
vectus sum
veritus sum
versus sum

9 REGELS EN BEGRIPPEN METRIEK

Metra De leerling wordt geacht een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te kunnen scanderen. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon.

Prosodie Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a; de ablativus enkelvoud op een lange -a. Bij onzijdige naamwoorden eindigen de nominativus en accusativus meervoud op een korte -a.

Elisie Als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, valt in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord weg, evenals de eventueel aanwezige -m.

Illa redit **iuvenemque oculis** animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.
Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Mogelijke metrische effecten

a) De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid uitdrukken.

Parent ambo baculisque levati
nituntur longo vestigia ponere clivo.

Beiden gehoorzamen en leunend op hun stok
doen ze hun best de lange helling te beklimmen.
Ovidius, *Metamorphoses* 8.697

(Twee bejaarde mensen beklimmen op bevel van de goden een heuvel.)

b) De aanwezigheid van veel dactyli kan opwinding, luchtigheid of snelheid uitdrukken.

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum.

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakte.
Vergilius, *Aeneis* 8.596

NB De begrippen *cesuur* en *synizese* worden niet bekend verondersteld.

10 KLANK-, WOORD- EN ZINFIGUREN

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum **m**urmure **m**ontis

met luid gerommel van de berg
Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel
dag brood op de tafel
dag visserke-vis met de pijp
P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,
hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen
Catullus, *Carmina* 51.1-2

NB De betreffende tekstelementen hoeven niet in dezelfde vorm te staan. Zie
:

Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?
Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?
Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Wie zal er nu naar je toe komen? **Wie** zal jou mooi vinden?
Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?
Wie zul je kussen? **Wie** zul je in de lippen bijten?
Catullus, *Carmina* 8.15-18

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water** en **vuur**.

alieni adpetens, **sui** profusus

belust op **andermans** vermogen, verkwistend met **zijn eigen** vermogen
Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 5

Asyndeton De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.

Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers,
Boeginees, Battaks.
Multatuli, *Max Havelaar*

retia rara, plagae, lato venabula ferro

wijdmazige netten, strikken, breedpuntige speren.
Vergilius, *Aeneis* 4.131

Een vertaler kan ervoor kiezen een verondersteld verband tussen de
tekstelementen expliciet te maken. Bijvoorbeeld:

Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes.

Nergens ontwaarde hij een schip, <maar> hij zag op het strand <wel> drie
herten zwerven.

Vergilius, *Aeneis* 1.184-185

Chiasme De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige
tekstelementen.

Op het centraal examen moeten de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).

laat mij **je gezicht** (a) zien, laat mij **je stem** (b) horen,
want zoet is **je stem** (b) en **je gezicht** (a) is bekoorlijk.
Bijbel, *Hooglied* 2:14b

Aenean **fundantem** (a) **arces** (b) ac **tecta** (b) **novantem** (a)
conspicit.

Hij ziet Aeneas **funderingen leggen voor** (a) **vestingen** (b) en **huizen** (b)
bouwen (a).
Vergilius, *Aeneis* 4.260-261

Dichterlijk meervoud (alleen bij poëzie)

Het gebruik van een meervoud van een zelfstandig naamwoord waar een enkelvoud begrepen moet worden.

nudaque marmoreis percussit **pectora** palmis.

Hij sloeg met marmewitte handen op zijn ontblote **borst**.
Ovidius, *Metamorphoses* 3.481

Enjambement (alleen bij poëzie)

Het doorlopen van een zin of zinsdeel voorbij het einde van een versregel, waarbij niet meer dan twee woorden van de zin of het zinsdeel op de volgende regel staan.

Serius egressus vestigia vidit **in alto**
pulvere certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.
Ovidius, *Metamorphoses* 4.105-106

Hypallage Een bijvoeglijk naamwoord congrueert met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.

Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken** licht om in te dwalen.
Ida Gerhardt, *Tussenuur*

altae moenia Romae

de muren van het **hoge** Rome
Vergilius, *Aeneis* 1.7

Hyperbaton De uiteenplaatsing van woorden die een woordgroep vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.

Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.

Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat vliegen.
Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214

NB In collocaties als **magno cum murmure** ('met zwaar gedreun', Vergilius, *Aeneis* 1.55) en **commixtis igne tenebris** ('met vuur vermengde duisternis',

Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (*cum, igne*) maken namelijk deel uit van de woordgroep.

Litotes De ontkenning van een begrip om het tegendeel te benadrukken.

Dat is niet helemaal het juiste antwoord.
(De docent bedoelt dat het antwoord helemaal onjuist is.)

Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.

Ik ben er niet onwetend van (= ik weet heel goed) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.

Cicero, *Epistulae ad Familiares* 15.6

Parallellisme

De onderdelen van twee of meer grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen staan in dezelfde volgorde.

Op het centraal examen moeten de tekstelementen die het parallellisme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (a) ... (b).

Daar (a) gaat ze (b), en zoveel schoonheid (c) heb ik nooit verdiend (d). / **Daar (a) staat ze (b), en zoveel gratie (c) heb ik nooit gezien (d).**

Clouseau, *Daar gaat ze*

qui armati **senatum (a) obsederint (b), magistratibus (a) vim attulerint (b), rem publicam (a) oppugnarint (b)**

die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen

Cicero, *Pro Caelio* 1

Pleonasme Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die al in het begrip zelf besloten ligt.

een potentiële kans

deorum immortalium

onsterfelijke goden

Cicero, *Pro Sexto Roscio* 29

Polysyndeton

Twee of meer tekstelementen binnen een zin zijn aan elkaar verbonden door evenveel nevenschikkende voegwoorden. Bij drie of meer tekstelementen kan bij het eerste tekstelement het voegwoord ontbreken.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweeft
Joost van den Vondel, *Palamedes* 1

Et placet **et** video

En hij bevalt mij **én** ik zie hem

Ovidius, *Metamorphoses* 3.446

Laudat digitos**que** manus**que**

bracchia**que et** nudos media plus parte lacertos.

Hij prijst **én** haar vingers **én** haar handen **én** haar onderarmen **én** haar voor
meer dan de helft ontblote bovenarmen.

Ovidius, *Metamorphoses* 1.500-50

Tautologie Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.

gratis en **voor niks**

Domum meam maioribus praesidiis **munivi** atque **firmavi**.

Ik heb mijn huis met grotere wachtposten **beveiligd** en **versterkt**.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.10

Tricolon Een opsomming die bestaat uit drie delen.

castus et **sanctus** et **diis simillimus** princeps

een **vrome** en **heilige** en **zeer op de goden lijkende** keizer

Plinius Minor, *Panegyricus* 1

11 GEDACHTEFIGUREN

Afgebeelde Zie vergelijking.

Beeld Zie vergelijking.

Climax Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.

Uren, dagen, maanden, jaren,
vliegen als een schaduw heen
Rhijnvis Feith, *Nieuwjaarslied*

Hic sunt (...) qui **de nostro omnium interitu**, qui **de huius urbis** atque adeo **de orbis terrarum exitio** cogitent.

Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op **de dood van ons allen, op de ondergang van deze stad, ja, van de hele wereld.**
Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.9

Eufemisme De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.

De dierenarts heeft onze hond laten **inlapsen**.

Qui nunc **it per iter tenebricosum**
illuc, unde negant redire quemquam.

Hij **gaat** nu **langs de weg vol duisternis**
naar daar, waarvandaan niemand, zo zegt men, terugkomt.
Catullus, *Carmina* 3

Hyperbool Overdrijving.

instar montis equum

een paard **zo groot als een berg**
Vergilius, *Aeneis* 2.15

Metafoor De vervanging van een begrip door een begrip dat daar een gelijkenis mee vertoont. Het verschil met de gedachtefiguur *vergelijking* is dat bij een metafoor alleen het beeld wordt genoemd (dus zonder 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.)

Hij woont in een **zwijnenstal**.

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.
Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia De vervanging van een begrip door een begrip dat daarmee te maken heeft maar er geen gelijkenis mee vertoont.

- een abstract in plaats van een concreet begrip (**Abstractum pro concreto**)

cum **desiderio** meo nitenti

carum nescioquid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= degene naar wie ik verlang) een leuk spelletje wil spelen
Catullus, *Carmina* 2.5-6

- de naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer

Cererem corruptam undis

Ceres, die (= het graan, dat) bedorven was door het water
Vergilius, *Aeneis* 1.177

- het materiaal van een voorwerp in plaats van het voorwerp zelf

inutile **ferrum** cingitur

hij hangt zijn nutteloze **ijzer** (= *zwaard*) aan zijn zijde
Vergilius, *Aeneis* 2.510-511

(De oude Priamus bewapent zich tijdens de inname van Troje.)

- een deel in plaats van het geheel (**Pars pro toto**)

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos langs de **daken** (= huizen) van de stad stormend
Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Schrijven is schrappen.

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.
Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Personificatie

Levenloze voorwerpen of abstracties worden voorgesteld als levende wezens of krijgen eigenschappen daarvan toebedeeld.

Het licht **begint te wandelen** door het huis en **raakt de dingen aan**.
Ida Gerhardt, *Zondagmorgen*

Silent enim leges inter arma.

Tijdens een oorlog **zwijgen** de wetten immers.
Cicero, *Pro Milone* 11

Punt van overeenkomst

Zie vergelijking.

Retorische vraag

Een vraag waarbij het niet de bedoeling is van de vragensteller dat er een antwoord gegeven wordt.

Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel?
Bill Gates

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld?
Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.1

Sententia

Een algemeen geldende uitspraak.

Van het concert des levens heeft niemand een program.

homines, dum docent, discunt.

mensen leren, terwijl zij les geven.
Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 7.8

Tertium comparationis

Zie vergelijking.

Vergelijking

Een begrip wordt vergeleken met een ander begrip (met gebruik van 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.)

Een vergelijking bestaat uit drie elementen:

1. **afgebeelde**: het begrip dat met iets anders vergeleken wordt;
2. **beeld**: het begrip waarmee het afgebeelde vergeleken wordt;
3. **tertium comparationis / punt van overeenkomst**: het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen.

De jongen werd zo rood als een kreeft.

afgebeelde: de jongen

beeld: de kreeft

tertium comparationis / punt van overeenkomst: de roodheid

visa fugit nympha, veluti perterrita fulvum
cerva lupum

Nu ze gezien is, vlucht de nimf, zoals een geschrokken hinde vlucht voor een
bruine wolf

Ovidius, *Metamorphoses* 11.771-772

afgebeelde: de nimf

beeld: de hinde

tertium comparationis / punt van overeenkomst: het (angstig) vluchten

12 NARRATIEVE MIDDELEN

Alwetende verteller

Een vertellende instantie die complete kennis heeft van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal.

Apostrofe

Iemand spreekt een ding of begrip aan, of een personage dat niet bij hem of haar aanwezig is.

Quis tibi tum, **Dido**, cernenti talia sensus?

Hoe was je er toen aan toe, **Dido**, toen je dergelijke dingen zag?

Vergilius, *Aeneis* 4.408

(De verteller Vergilius spreekt een personage aan.)

'Invide' dicebant '**paries**, quid amantibus obstas?'

'**Muur**', zeiden ze, 'die ons niets gunt, waarom sta jij geliefden in de weg?'
Ovidius, *Metamorphoses* 4.73

Dramatische ironie

Een of meer personages hebben minder kennis van de situatie dan de lezer/toehoorder.

Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.

Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen? Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid of mijn leeftijd waar je voor vlucht.

Ovidius, *Metamorphoses* 3.454-456

(Narcissus spreekt tegen zijn eigen spiegelbeeld in het wateroppervlak, dat telkens verdwijnt als hij het aan wil raken.)

Prospectie (flashforward)

De verteller of een personage verwijst naar latere gebeurtenissen.

Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.

Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden**.

Ovidius, *Metamorphoses* 8.211-212

(Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.)

Retrospectie (flashback)

De verteller of een personage verwijst naar eerdere gebeurtenissen.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.

(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd, toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.

(...)

Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het bewaard was, had het jou al die jaren bewaard, jongen.

Ovidius, *Metamorphoses* 8.451-452; 458-459

Ringcompositie

Afbakening van een tekstgedeelte door aan het einde een tekstelement uit het begin (al dan niet letterlijk) te herhalen.

Haec tum multiplici populos sermone replebat

(...)

Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.

Zij vulde toen de volkeren met veelsoortige praatjes

(...)

Dit soort dingen verspreidde de vuile godin overal in de monden van de mensen.

Vergilius, *Aeneis* 4.189 en 195

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal gepresenteerd krijgen; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo De verhouding tussen verteltijd (de tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen) en vertelde tijd (de tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen).

Versnelling: de verteltijd is korter dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt.

Vertraging: de verteltijd is langer dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp.

13 ARGUMENTATIEVE MIDDELEN

A-fortiori-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een sterker voorbeeld aan te halen.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: quanto magis hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. Des te meer moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 48.1

Analogie-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een vergelijkbare situatie aan te halen.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, sic quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, zo mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, *De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

Het verdedigen van een bewering/stelling door te verwijzen naar de mening van een belangrijk persoon of personen.

Nam ut visum est maioribus nostris, 'sera parsimonia in fundo est'.

Want, zoals onze voorouders al vonden, 'op de bodem is zuinigheid te laat.'

Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 1.4

Fictieve uitspraak

Het zelf onder woorden brengen van een mogelijke reactie of tegenwerping om daar op voorhand op in te kunnen gaan.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als het noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen): een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior	Alle mensen zijn sterfelijk.
premissa minor	Socrates is een mens.
conclusie	Socrates is sterfelijk.

14 THEMA EN TEKSTEN FASE VAN BEPROEVEN 2025-2026

In paragraaf 5.1 en verder staat onderstaande structuur ingevuld voor het thema bij Latijnse Taal en Cultuur in de fase van beproeven in 2025-2026.

5.1 Thema

Het thema en een korte toelichting op het thema.

5.2 Primaire bronnen

De primaire bronnen die leerlingen in de brontaal en in vertaling bestuderen.

5.3 Secundaire bronnen

5.4 Context bij het thema

Informatie die nodig is voor het contextualiseren en actualiseren van standpunten over het thema in de teksten opgegeven in 5.2. Deze paragraaf bevat de bekend veronderstelde:

- cultuurhistorische concepten;
- personen, plaatsen en gebeurtenissen;
- standpunten uit de oudheid over het thema.

5.5 Context- en auteursinformatie

Bekend veronderstelde informatie over de auteur(s) en werken. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten opgegeven in 5.2.

5.6 Genrekenmerken

Bekend veronderstelde informatie over het genre. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten opgegeven in 5.2.

5.7 Receptiebronnen bij thema en tekst

Receptiebronnen die de primaire bronnen binnen het thema recipiëren. Er wordt op het centraal examen van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt.

5.8 Actualisatiebronnen bij het thema

Voorbeelden van actualisatiebronnen waarin moderne(re) standpunten over het thema naar voren komen.

15 THEMA

In de fase van beproeven is het thema voor Latijnse Taal en Cultuur 'Wat moet je doen in een crisissituatie / bij tegenslag?' Mensen krijgen in hun leven te maken met crises en tegenslagen. Deze kunnen leiden tot angst of stress. Volgens een moderne theorie schiet het lichaam bij groot gevaar in een stand om te vechten, te vluchten of te verstijven (*fight, flight, freeze*). De grote vraag is hoe je als mens met deze hevige emoties en instinctieve reacties moet omgaan. Ook in de oudheid werd volop hierover nagedacht, door filosofen maar ook door anderen.

Een grote en bekende crisis uit de oudheid is de uitbarsting van de Vesuvius in 79 na Christus. Plinius Minor heeft 27 of 28 jaar later twee brieven aan de historicus Tacitus geschreven waarin hij beschrijft hoe zijn oom Plinius Maior (6.16) en hijzelf (6.20) met die uitbarsting zijn omgegaan. De houding van zijn oom, die kalm blijft, het gevaar niet schuwt en mensen probeert te redden, is volgens Plinius Minor bewonderenswaardig. De oom wordt in brief 6.16 neergezet als een held. De manier waarop Plinius Minor in 6.20 reageert, lijkt in hoge mate op die van zijn oom. Tegelijkertijd lezen we hoe anderen in de omgeving van de beide Plinii met de crisissituatie omgaan. Plinius Minor ziet zijn oom (en ook zichzelf) dus als positief voorbeeld, maar er zijn ook mensen die daar vraagtekens bij zetten.

Een natuurramp, zoals de uitbarsting van een vulkaan, is een specifiek voorbeeld van een crisissituatie. In de voorgeschreven bronnen lezen we ook over hoe je moet omgaan met andere crisissituaties. Denk aan oorlog en epidemieën, maar ook meer persoonlijke crises, zoals ziekte of het overlijden van naasten. Wat deze uiteenlopende crisissituaties bindt, is dat

het individu deze niet zelf kan stoppen: ze overkomen je. Wel kan het individu beslissen hoe ermee om te gaan. Onderliggende vragen bij dit thema zijn:

- Wat is (moreel) juist gedrag in een crisissituatie? In hoeverre moet je je opofferen voor anderen?
- Welke rol spelen emoties in zo'n situatie? Kun je die of zelfs móet je die tegengaan?
- Wat is de invloed van anderen (zowel naasten als de massa) op jouw eigen houding? Wanneer moet je je laten leiden door anderen en wanneer juist niet?
- Helpt het om je te richten op hogere machten (zoals goden) in een crisissituatie?
- Helpt het om je te richten op kennis/wetenschap in een crisissituatie?

Een aantal bronnen wordt in de syllabus voorgeschreven, maar in het examen kunnen ook andere bronnen worden aangeboden.

16 PRIMAIRE BRONNEN

In het Latijn

Tekst	Inhoud	Aantal OCT	Relatie tot thema
Plinius 6.16.7-20 (<i>Magnum ... defuncto similior</i>)	Uitbarsting Vesuvius	2	Plinius beschrijft hoe zijn oom, zichzelf, zijn moeder en mensen in hun omgeving omgingen met de crisis van de uitbarsting van de Vesuvius.
Plinius 6.20.13-17 (<i>Tam cinis ... solacio credidissim</i>)	Uitbarsting Vesuvius	1	

De te gebruiken editie is:

R.A.B. Mynors: *C. Plini Caecili Secundi Epistularum libri decem*. Oxford 1963.

In vertaling

Tekst	Inhoud	Aantal OCT	Relatie tot thema
Plinius 6.16 (rest)	Uitbarsting Vesuvius	±1	Plinius beschrijft hoe zijn oom, zichzelf, zijn moeder en mensen in hun omgeving omgingen met de crisis van de uitbarsting van de Vesuvius.
Plinius 6.20 (rest)	Uitbarsting Vesuvius	±1	
Plinius 7.1	Omgaan met ziektes	±1	Plinius geeft advies aan zijn correspondent hoe om te gaan met ziekte. Plinius vertelt over eigen ervaringen.
Seneca NQ 6.3	Over aardbevingen	±1p	Er was een aardbeving in Campanië (62-63 na Christus), maar voor aardbevingen hoef je niet bang te zijn, betoogt Seneca. In paragraaf 3 zegt hij dat dit soort verschijnselen niet wordt veroorzaakt door goden. We zijn als mensen ten onrechte bang voor ongewone gebeurtenissen. Daarom moeten we de oorzaken ervan onderzoeken, omdat kennis onze angst kan wegnemen.
Thucydides 2.53	Pestepidemie in Athene	±1p	De epidemie leidt tot grote wetteloosheid. Mensen richten zich volledig op genot. Vrees voor goden of menselijke wetten speelt geen rol meer.

17 SECUNDAIRE BRONNEN

Tekst	Inhoud	Lengte	Relatie tot thema
R.Th. van der Paardt (1991) <i>Plinius als verslaggever?</i> Lampas 24.1 (pp. 54-64)	Hoe betrouwbaar is Plinius' weergave van de gebeurtenissen?	12 pag.	Plinius geeft in brief 6.16 een positief beeld van het handelen van zijn oom, maar tussen de regels door rijst een ander beeld op. Is oom echt de redder die Plinius van hem heeft gemaakt? De beschrijving van zijn eigen optreden in 6.20 blijkt sterk gekleurd door het literaire voorbeeld van Aeneas' vlucht uit Troje.
Anton van Hooff (2014) <i>Keizers van het Colosseum</i> (pp.190-192)	Wat deed de bevolking voor tijdens en na de uitbarsting?	2,5 pag.	Wat deden de inwoners van Pompeii en Herculaneum ten tijde van de uitbarsting? Het lijkt erop dat maar weinig inwoners om het leven zijn gekomen.
Lammert Kamphuis (2020) <i>Op weg naar vrijheid. Stoïcijnse teksten in tijden van crisis</i> (inleiding pp.1-3, tot aan nieuwe alinea)	Hoe moet je volgens Stoïcijnen omgaan met crisissituaties?	2 pag.	De mens krijgt, vroeger en nu, te maken met grote tegenslagen, van persoonlijke situaties tot mondiale crises. Volgens de Stoa moet je altijd rust bewaren en je alleen richten op zaken waarover je controle hebt. Je kunt ziekte, pijn en ellende niet altijd voorkomen maar met filosofie als medicijn kun je je wel innerlijk ervan bevrijden.
Monte Johnson (2014) <i>Epicurus' Cure for Unhappiness</i>	Welke oplossing biedt Epicurus voor ongeluk, angst en tegenslag?	9:32 min	Epicurus' filosofie kan worden samengevat in de <i>tetrapharmakos</i> : het viervoudig medicijn. Je hoeft niet bang te zijn voor goden, je hoeft niet bang te zijn voor de dood, het goede in het leven is makkelijk te bereiken en het is makkelijk om pijn te verdragen. Met name de laatste is van belang voor de vraag hoe je met crises om kunt gaan: acute pijn is hevig maar kort, chronische pijn langdurig maar goed te verdragen.

18 CONTEXT BIJ HET THEMA

In de tijd van Plinius waren twee prominente filosofische scholen de Stoa en het epicurisme. De manier waarop Plinius beschrijft hoe zijn oom en hijzelf omgaan met de moeilijke omstandigheden, lijken het meest overeen te komen met die van de Stoa.

1. De Stoa

De stoïsche school heeft haar naam te danken aan de Stoa Poikilè, een zuilengang in Athene, waar hij omstreeks 300 voor Christus door de filosoof Zeno werd gesticht. De Stoa streeft ernaar de mens gelukkig te maken. Dit doel heeft het epicurisme ook, maar in de manier waarop beide scholen proberen dit doel te bereiken, zijn zij in veel opzichten elkaars tegenpolen. De goddelijke Ratio bestuurt alles. Volgens de Stoa is alles stoffelijk. Het heelal is doordrongen van een goddelijke kracht, voorgesteld als een vurige adem die alles doordringt en volgens een rationeel plan bestuurt. Vanwege dit rationele karakter gaven de stoïcijnen aan deze macht, behalve de naam Deus (God), ook namen als Ratio of Logos (Rede), Providentia (Voorzienigheid) en Fatum (Lot, goddelijke wil). De goddelijke Ratio doordringt alles, zowel de levende als de niet-levende materie. De menselijke geest kan gezien worden als een vonk van het goddelijke.

Secundum naturam vivere

De grondgedachte van de stoïsche ethiek is dat de mens in overeenstemming moet leven met deze rationeel geordende natuur (*secundum naturam vivere*). Wie daarin slaagt, zal alles wat hem overkomt als door de Ratio bepaald en dus als onvermijdelijk en goed aanvaarden. Zo iemand is *sapiens* (wijs) en daarmee volmaakt gelukkig. De stoïcijnen begrepen dat dit een

zeer hoog gegrepen, bijna onbereikbaar ideaal was. Wie naar dit doel streeft, maar het nog niet bereikt heeft, is *proficiens* (iemand die vorderingen maakt).

Virtus

De *sapientia* (wijsheid, inzicht) wordt beschouwd als het *summum bonum* (het hoogste en enige goed) en als de ware *virtus* (deugd). Het tegengestelde, het gebrek aan *sapientia*, is het enige slechte (*malum*). Alle andere dingen, zoals rijkdom, gezondheid, vrienden en familie behoren tot de *indifferentia*, de dingen die er in moreel opzicht niet toe doen: in moreel opzicht zijn ze goed noch slecht. Wel kan men binnen de *indifferentia* onderscheid maken tussen dingen waarvoor men wel zou kiezen (zoals gezondheid) en dingen waarvoor men niet zou kiezen (zoals ziekte). Maar voor het bereiken van geluk zijn ze uiteindelijk irrelevant. Wie dit beseft, kan alles wat hem overkomt in volkomen gemoedsrust aanvaarden. Daarmee is hij vrij van negatieve emoties als verdriet, afgunst en medelijden, maar ook van positieve emoties als blijdschap om uiterlijke dingen; hij verkeert in een toestand van *apatheia* (het vrij zijn van emoties).

Afhankelijk van de omstandigheden kan de *virtus* zich op verschillende manieren manifesteren: bijvoorbeeld als *fortitudo* (dapperheid), *temperantia* (zelfbeheersing) of *pietas* (verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van familie, goden en vaderland). De Stoa is van mening dat de wijze in de wereld een taak te vervullen heeft; ook dit is een uitvloeisel van het *secundum naturam vivere*. Met name dit besef van verantwoordelijkheid voor de gemeenschap en de nadruk op de *virtus* als doel van menselijk handelen, sluiten goed aan bij de Romeinse mentaliteit, die gericht was op volledige inzet ten dienste van het algemeen belang. De Stoa is dan ook in Rome eeuwenlang de overheersende filosofische richting geweest.

2. Het epicurisme

Het epicurisme is genoemd naar de Griekse filosoof Epicurus. Omstreeks 300 voor Christus vestigde deze in zijn huis met tuin in Athene een filosofische school, die ook wel de Tuin van Epicurus genoemd wordt.

Ataraxia

Het doel van Epicurus is om de mens de weg te wijzen naar een gelukkig leven. Geluk is volgens hem een toestand van *ataraxia* (onverstoorbare tevredenheid), waarin pijn, verdriet, angst en andere onlustgevoelens afwezig zijn. In tegenstelling tot de Stoa propageert het epicurisme een leven van afzijdigheid van de politiek. Het is het beste om te leven in een rustige omgeving van gelijkgestemde vrienden, met bescheiden behoeften, zich verre te houden van de politiek en niet ten prooi te vallen aan emoties. Angst voor de dood is ongegrond.

Veel mensen echter worden gekweld door angst voor de goden en de dood. Het is de taak van de filosofie, vindt Epicurus, om de mens van deze angsten te bevrijden. In verband hiermee kiest hij voor een volkomen materialistisch wereldbeeld, in grote lijnen ontleend aan de Griekse filosoof Democritus (circa 400 voor Christus). Volgens dit wereldbeeld bestaat het heelal uitsluitend uit lege ruimte en atomen. Deze atomen zijn deeltjes die zelf per definitie ondeelbaar en onzichtbaar zijn, en met andere atomen verbindingen aangaan tot stoffen en objecten die we wel kunnen waarnemen. Ook de menselijke ziel is opgebouwd uit atomen. Bij de dood vallen deze uiteen, waarmee de ziel ophoudt te bestaan. Elk geloof in een voortbestaan na de dood en straffen of loutering in het hiernamaals is dus ongegrond.

Ook de goden hoeft men niet te vrezen. Het bestaan van goden wordt door Epicurus niet ontkend. Tot het wezen van de goden behoort echter dat zij in volmaakte gelukzaligheid en gemoedsrust leven. Dit houdt in dat ze zich op geen enkele manier met de wereld en de mensen bemoeien. Er is dus geen reden tot vrees voor goddelijk ingrijpen. In plaats van de goden heerst slechts *fortuna* (het toeval). De mens is echter wel degelijk in staat invloed uit te oefenen op de gebeurtenissen. Ook kan de mens zich tegen de slagen van het lot wapenen door gemoedsrust te ontwikkelen.

19 AUTEURS- EN CONTEXTINFORMATIE

Gaius Caecilius Plinius Secundus werd geboren in 61 of 62 na Christus in Comum in Noord-Italië. Zijn familie behoorde tot de klasse van rijke grootgrondbezitters. In Rome volgde Plinius Minor de opleiding in de retorica bij de beroemde redenaar Quintilianus. Plinius werd lid van de Romeinse senaat en bekleedde de ambten uit de *cursus honorum* (de 'loopbaan van de ambten'). De plaats en het jaar van zijn overlijden zijn niet bekend; hij is in elk geval vóór 117 na Christus overleden.

Plinius werd geadopteerd door zijn oom Plinius Maior. Daarom wordt hij vaak aangeduid als Plinius Minor en zijn oom als Plinius Maior. Plinius Maior was de aanvoerder van de Romeinse vloot in Misenum en had daarnaast een brede wetenschappelijke interesse. Hij schreef een encyclopedie, de *Naturalis Historia*. Bovenal was hij een man van gewoonten. Het liefst deelde hij zijn dagen volgens een vaste structuur in. Plinius Maior was een broer van Plinius' moeder. Plinius noemt zijn moeder in zijn brieven niet bij naam (hij gebruikt *mater*). Zij heette Plinia Marcella.

Plinius' brieven vormen een belangrijk onderdeel van zijn literaire oeuvre. Ze zijn overgeleverd in een collectie van negen boeken. De oorspronkelijke brieven zijn vóór publicatie bewerkt. Aan deze negen boeken is later, als tiende boek, een briefwisseling met keizer Trajanus toegevoegd. Waarschijnlijk was deze niet voor publicatie bestemd. Voor deze keizer Trajanus schreef Plinius ook een lofrede (de *Panegyricus*), uitgesproken bij zijn ambtsaanvaarding als consul.

Misschien wel de beroemdste brieven van Plinius zijn de twee brieven over de uitbarsting van de Vesuvius in 79. Volgens Plinius vond deze uitbarsting plaats in augustus, maar archeologen betwisten die datum tegenwoordig. Vóór de uitbarsting in 79 na Christus was de Vesuvius al vele eeuwen niet uitgebarsten, al hadden er in de regio, Campanië, in de jaren 60 na Christus al wel grote aardbevingen plaatsgevonden. De verbazing en schrik was dus tijdens en na de uitbarsting groot, zoals te lezen is in de brieven van Plinius. In zijn eerste Vesuviusbrief beschrijft Plinius aan de historiograaf Tacitus hoe zijn oom Plinius Maior in eerste instantie wetenschappelijke interesse toont en later pogingen onderneemt om mensen te redden uit het rampgebied. Het contrast met de paniek en angst van anderen is groot. De tweede Vesuviusbrief gaat in op de belevenissen van Plinius Minor zelf en zijn moeder. Zij maken op hun vlucht, samen met anderen, angstige dagen en nachten van onzekerheid door. Toch willen ze niet uit de omgeving weg voordat ze bericht hebben over hoe het Plinius Maior vergaan is.

Ook in andere brieven laat Plinius zien hoe hijzelf en mensen in zijn omgeving zich (wel of juist niet prijzenswaardig) gedragen in tijden van onvoorziene crisis, zoals natuurgeweld, ziekte en dood. Andere onderwerpen die hij in zijn brieven aan bod laat komen zijn bijvoorbeeld de ligging en architectuur van zijn huizen en het sociale leven in Rome.

20 GENREKENMERKEN

De meeste brieven worden niet geschreven met de bedoeling ze later te publiceren en zijn niet bedoeld voor een ander publiek dan degene aan wie de brief gericht is. Uit de oudheid is een groot aantal gewone, niet-literaire, voor één persoon bestemde brieven bewaard gebleven. Een voorbeeld hiervan is de correspondentie van Cicero met verwanten.

Daarnaast ontwikkelde de brief zich in de oudheid echter ook als literaire vorm, vaak wél geschreven met het oog op publicatie. Met de persoonlijke, niet-literaire brief hebben de meeste van deze brieven het intieme karakter gemeen. De schrijver staat op vertrouwelijke voet met de geadresseerde, of wekt die suggestie. Bij deze groep horen bijvoorbeeld de brieven van de filosoof Seneca aan zijn vriend Lucilius.

Tot het genre van de literaire brief moeten ook de meeste brieven van Plinius worden gerekend. Deze brieven, waarschijnlijk van meet af aan mede bestemd voor een groter publiek, lijken een spontaan karakter te hebben, maar zijn met zorg gecomponeerd en geformuleerd. In de brieven wordt de schijn opgehouden dat ze voor één persoon bestemd zijn, waardoor zij iets tweeslachtigs krijgen. Ze lijken vertrouwelijk en pretentieloos, maar zijn in feite voor publicatie bestemd en zeer gestileerd. Een uitzondering daarop vormt de briefwisseling van Plinius met keizer Trajanus, waarvan wordt aangenomen dat die niet achteraf voor publicatie is bewerkt.

21 RECEPTIEBRONNEN BIJ THEMA EN TEKST

Van de volgende receptiebronnen wordt ervan uitgegaan dat de leerling de bron herkent en kan formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt. Deze bekend veronderstelde receptiebronnen kunnen op het centraal examen worden bevraagd.

Schilderijen:

- Angelika Kauffmann, *Plinius de Jongere en zijn moeder bezien de uitbarsting vanuit hun villa in Misenum*, 1785.
- Karl Brullov, *De laatste dag van Pompeii*, 1830-1833.
- Michiel Sweerts, *Pest in Athene*, ca. 1652-1654.

Roman:

- Robert Harris, *Pompeii*, 2003 [Nederlandse vertaling]: passage uit *Hora nona* (pp. 246-249).

22 ACTUALISATIEBRONNEN BIJ HET THEMA

Leerlingen moeten vertrouwd zijn met actuele verschijningsvormen van het thema 'Wat moet je doen in een crisissituatie / bij tegenslag?' Geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding zijn:

- Nieuwbericht over een 'tsunami-meisje': <https://www.nieuwsblad.be/buitenland/10-jarig-meisje-heldin-na-tsunami-op-samoa/46337209.html>
- Krantartikel over de risico's van 'vulkaantoerisme': <https://www.nationalgeographic.nl/vulkaantoerisme-floreert-maar-is-het-niet-te-riskant>

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Diploma's in Nederland zijn voor een belangrijk deel gebaseerd op landelijke, centrale examens. Het vertrouwen van vervolgopleidingen en werkgevers in diploma's is dus onder meer afhankelijk van de kwaliteit van die examens.

Als College voor Toetsen en Examens (CvTE) zorgen we voor centrale examens die dat vertrouwen waard zijn. Vanuit de gedachte 'van, voor en door het veld' werken we nauw samen met mensen uit het onderwijs, zoals docenten, leerkrachten en examensecretarissen.

cvte.nl

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

 Toetsen primair onderwijs: doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen. Vergelijkbaarheid van doorstroomtoetsresultaten en kwaliteitsbewaking van doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen.
Cvtetoetsenpo.nl

 Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs.
Examenblad.nl

 Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen.
Staatsexamensvo.nl

 Centrale examens middelbaar beroeps-onderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma.
Examenbladmbo.nl

 Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding.
Staatsexamensntz.nl